

УДК 342.9

ТИТАРЧУК В.В.

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена визначенню змісту та характеристиці нормативно-правового регулювання діяльності державних підприємств в Україні. Особлива увага приділена таким напрямом законодавчого закріплення у вказаній сфері: місцезнаходження, належне майно, організаційна структура, філії та представництво, трудовий колектив, управління господарською діяльністю, господарські відносини з іншими підприємствами, організаціями, громадянами, фінансовий план, зовнішньоекономічна й інша діяльність державних підприємств.

Ключові слова: державні підприємства, нормативно-правове регулювання, державне управління господарською діяльністю.

Статья посвящена определению содержания и характеристике нормативно-правового регулирования деятельности государственных предприятий в Украине. Особенное внимание уделено таким направлениям законодательного закрепления в указанной сфере: местонахождение, надлежащее имущество, организационная структура, филиалы и представительство, трудовой коллектив, управление хозяйственной деятельностью, хозяйственные отношения с другими предприятиями, организациями, гражданами, финансовый план, внешнеэкономическая и другая деятельность государственных предприятий.

Ключевые слова: государственные предприятия, нормативно-правовая регуляция, государственное управление хозяйственной деятельностью.

The article is devoted determination of maintenance and description normatively legal adjusting of activity of state enterprises in Ukraine. The special attention is spared such directions of the legislative fixing in the indicated sphere: location, proper property, organizational structure, branches and representative office, labor collective, management economic activity, economic relations, with other enterprises, organizations, citizens, financial plan, foreign economic and other activity of state.

Key words: state enterprises, normatively legal adjusting, state administration economic activity.

Вступ. Насамперед необхідно з'ясувати правові джерела функціонування державних підприємств, які встановлені у ст. ст. 64–71, 75, 77 Господарського кодексу України (далі – ГК України) і ст. ст. 92–95 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Тому на базі об'єднаного аналізу цих законодавчих дефініцій розглянемо й інші нормативно-правові акти, здійснивши розбивку на блоки, виходячи з логіки та змістовності інформації, а саме: місцезнаходження, належне майно, організаційна структура, філії та представництво, трудовий колектив, управління господарською діяльністю, господарські відносини з іншими підприємствами, організаціями, громадянами, фінансовий план, зовнішньоекономічна й інша діяльність державних підприємств, фіскалізація діяльності та державні закупівлі.

Місцезнаходженням державних підприємств є фактичне місце ведення їхньої діяльності, а також місце здійснення управління й обліку. Крім того, згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань» [1] місцезнаходженням юридичної особи – адреса органу чи особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати законодавство України щодо різних аспектів діяльності державних підприємств.

© ТИТАРЧУК В.В. – перший заступник начальника (Головне управління Державної фіскальної служби у Київській області)

Результати дослідження. Майно державних підприємств перебуває в державній власності й закріплюється за ними на праві господарського відання (державне комерційне підприємство) чи на праві оперативного управління (казенне підприємство). Джерелами формування такого майна є: державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення; кошти й інше майно, одержане від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства; цільові кошти, виділені з державного бюджету України; кредити банків; частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбачена статутом; інші джерела, не заборонені законом. Загальний порядок управління державним майном, суб'єкти управління, їхні права й обов'язки визначаються Законом України «Про управління об'єктами державної власності» [2].

Самостійно визначаючи свою організаційну структуру, державне підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управління, відділів, бюро, служб тощо). Особливості корегування організаційної структури підприємства містяться в окремих законодавчих актах (Закони України «Про господарські товариства», «Про холдингові компанії в Україні», «Про акціонерні товариства» та ін.).

Державні підприємства мають право створювати філії, представництва, відділення й інші відокремлені підрозділи. Згідно з ч. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31.12.1992 р. № 24-92 [3] державні підприємства не можуть бути засновниками підприємств будь-яких організаційних форм і видів, господарських товариств, кооперативів.

Керування державним підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав держави щодо господарського використання свого майна й участі в управлінні трудового колективу. Для безпосереднього керівництва господарською діяльністю підприємства призначається його керівник. У разі найму останнього з ним укладається договір. Крім того, на всіх господарюючих об'єктах, які використовують найману працю, між власником або уповноваженим ним органом і трудовим колективом або уповноваженим ним органом повинен укладатися колективний договір.

Зміст трудового та колективного договору, їх особливі умови і т. д. закріплено у ст. 21 Кодексу законів про працю України [4]. Так, трудовий договір – це угода між працівником і власником підприємства, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства, установи, організації чи уповноважений ним орган або фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін. Контракт – це особлива форма трудового договору, в якій строк його дії, права, обов'язки й відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення й організації праці працівника, умови розірвання договору, зокрема дострокового, можуть установлюватися угодою сторін.

У кожному трудовому колективі можуть створюватися професійні спілки з метою здійснення представництва й захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки (Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та ін.).

Державна форма власності визначає такі умови господарювання підприємства: підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, урахувати їх під час формування виробничої програми, визначення перспектив свого економічного й соціального розвитку та вибору контрагентів; не має права безоплатно передавати належне йому майно іншим юридичним особам або громадянам, крім випадків, передбачених законом; Фонд державного майна України є організатором продажу нерухомого майна підприємства в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України (Закон України «Про Фонд державного майна України»; наказ Фонду державного майна України від 30.07.1999 р. № 1477 «Про затвердження Положення про порядок відчуження основних засобів, що є державною власністю») та ін.

Слід зауважити, що крім узагальнених положень господарського законодавства, визначення особливостей діяльності (зокрема казенного підприємства) можна знайти лише в «Типовому статуті казенного підприємства» [5]. Так, тут визначено юридичний статус, правовий статус майна, засади організації управління, порядок реорганізації та ліквідації підприємства.

Основним плановим документом державного підприємства є фінансовий план, форма та методичні рекомендації з розроблення якого затверджуються центральним органом виконав-

чої влади з питань економіки (наказ Міністерства економіки України від 21.06.2005 р. № 173 «Про затвердження Порядку складання, затвердження та контролю виконання фінансових планів державних підприємств, акціонерних, холдингових компаній та інших суб'єктів господарювання, у статутному фонді яких більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належать державі, та їх дочірніх підприємств»; Лист Міністерства економіки України від 01.08.2006 р. № 147-24/296 «Щодо заповнення форми фінансового плану» та ін.).

Відповідно до фінансового плану підприємство отримує доходи й здійснює видатки, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання своїх функцій протягом року відповідно до установчих документів. Крім того, затверджуються суми коштів, які направляються державі як власнику й зараховуються до державного бюджету України в порядку, передбаченому Бюджетним кодексом України. Після сплати обов'язкових платежів підприємства провадять відрахування від прибутку, що залишається в їхньому розпорядженні, на технічне переобладнання виробництва, освоєння нових технологій, здійснення природоохоронних заходів і нового будівництва та на поповнення власних оборотних коштів [6].

Державні підприємства самостійно здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, яка є частиною зовнішньоекономічної діяльності України, можуть відкривати за межами України свої представництва, філії та виробничі підрозділи. Основні засади такої діяльності закріплено в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [7]. У ст. 4 цього Закону вказується, що до видів зовнішньоекономічної діяльності підприємств належать: експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили; міжнародні фінансові операції й операції з цінними паперами; кредитні та розрахункові операції; спільна підприємницька діяльність з іноземними суб'єктами господарської діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту; товарообмінні операції й інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі з іноземними суб'єктами господарської діяльності та ін.

Державні підприємства є платниками податків і державних зборів на загальних умовах (Податковий кодекс України, Митний кодекс України, Закон України «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та ін.), крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкти господарювання державної форми власності зобов'язані отримувати всі товари (роботи, послуги) у рамках державних закупівель на календарний рік, порядок і умови яких передбачено Законом України «Про публічні закупівлі» [8] за допомогою контролю Міністерства економічного розвитку й торгівлі України. Звернемо увагу також на те, що оскільки діяльність державних підприємств має особливу мету створення й характер діяльності, то крім загальних правил цивільного обороту вони врегульовуються й спеціальними нормативно-правовими актами. Таким чином, аналіз останніх проведемо також із розбивкою на блоки, виходячи зі сфери функціонування підприємств.

Державні господарюючі суб'єкти мають право виготовляти, зберігати, ремонтувати та продавати вогнепальну зброю військового призначення, пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, та інші спеціальні пристрої (Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [9]; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дозвільну систему» та ін.).

У Законі України «Про державне оборонне замовлення» вказується, що державне оборонне замовлення є засобом державного регулювання у сфері наукового та матеріально-технічного забезпечення потреб оборони й національної безпеки України, який визначає порядок взаємодії міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, державних установ, організацій і суб'єктів підприємницької діяльності під час його формування, розміщення й виконання, а також передбачає заходи щодо виконання міжнародних договорів України з питань військово-технічного співробітництва.

Монополістом у вищевказаній сфері є Державна компанія з експорту й імпорту продукції й послуг військового та спеціального призначення («Укрспецекспорт»). Вона є уповноваженим державою посередником у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності у сфері експорту й імпорту продукції й послуг військового та спеціального призначення, а також товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю (постанова Кабінету Міністрів України «Питання Державної компанії з експорту й імпорту продукції й послуг військового та спеціального призначення» та ін.).

Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» надає право підприємствам за умов попереднього отримання ліцензії на розроблення, виробництво, виготовлен-

ня, зберігання, перевезення, придбання, реалізацію, ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Указані дії перебувають під жорстким контролем держави та передбачають юридичну відповідальність (Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [10] та ін.).

Ще одною специфічною сферою діяльності держави є створення лікарських засобів. За ст. 3 Закону України «Про лікарські засоби» [11] державна політика у сфері створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів спрямовується на підтримку наукових досліджень, створення та впровадження нових технологій, а також на розвиток виробництва високоєфективних і безпечних лікарських засобів, забезпечення потреб населення ліками належної якості та в необхідному асортименті. Із цією метою державні підприємства створюють лікарські засоби після дотримання низки вимог: доклінічне вивчення лікарських засобів; клінічні випробування лікарських засобів; захист прав пацієнта (добровольця); державна реєстрація лікарських засобів.

Діяльність державних підприємств, що пов'язана з ядерною енергією, ліцензується за правилами, передбаченими Законом України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» [12]. Основоположним актом у ядерному вітчизняному законодавстві є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», який установлює пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, права й обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок і джерел іонізуючого випромінювання, установлює правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Закон України «Про нафту й газ» [13] окреслює такі напрями діяльності державних підприємств: визначає основні правові, економічні й організаційні засади діяльності нафтогазової галузі України; регулює відносини, пов'язані з особливостями користування нафтогазоносними надрами, видобутком, транспортуванням, зберіганням і використанням нафти, газу та продуктів їх переробки з метою забезпечення енергетичної безпеки України; забезпечує захист прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр.

У ст. 1 Закону України «Про газ (метан) вугільних родовищ» зазначається ще один вид діяльності в цій сфері, тобто видобування газу (метану) вугільних родовищ, що являє собою господарську діяльність, яка включає комплекс технічних заходів, спрямованих на вилучення газу (метану) вугільних родовищ із вугільних пластів, порід і підземних порожнин діючих шахт і тих, що готуються до експлуатації, та вугільних родовищ, промислова розробка яких не здійснювалася, незалежно від їх подальшого використання, а також відпрацьованих вугільних родовищ, якщо вилучений газ (метан) призначається для подальшого використання як матеріальний та/або енергетичний ресурс.

У практичній площині зазначені нормативно-правові акти здебільшого реалізуються у вигляді діяльності Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» (постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України» від 25.05.1998 р. № 747).

Концептуальним документом у сфері авіаційного й аерокосмічного будівництва є Загальнодержавна цільова науково-технічна космічна програма України на 2008–2012 рр. [14], у руслі якої в космічній сфері державні підприємства мають здійснювати модернізацію наявних і розроблення перспективних ракет-носіїв, їх систем, а також космічних апаратів; забезпечення випереджальних прикладних розроблень систем ракетно-космічної техніки, приладів, наземних програмно-апаратних комплексів, інформаційних технологій; реалізацію найбільш актуальних і престижних міжнародних дослідницьких проєктів та ініціатив.

Основоположні засади діяльності державних підприємств щодо видобування та подальшого розпорядження корисними копалинами закладено в Кодексі України про надра [15], а щодо самих підприємств зазначається таке: право бути користувачами надр; види та строки користування надрами; перелік прав і обов'язків під час користування надрами; захист надр; обов'язковість отримання дозволів для користування надрами; особливості проєктування гірничодобувних об'єктів, а також підземних споруд; обов'язковість консервації чи ліквідації підприємства після вичерпання надр.

Висновки. Насамкінець доцільно зазначити, що наведені нормативно-правові акти в жодному разі не окреслюють повною мірою правову сферу діяльності державних підприємств, а лише вказують на певні важливі умови їх функціонування. Крім того, тут необхідно звернути

увагу на те, що чинне нормативно-правове забезпечення діяльності останніх є досить розпорошеним, охоплюючи значний масив різногалузевих правових актів. На нашу думку, такий стан речей має бути оптимізований і уніфікований у частині зазначення переліку загальних законодавчих актів щодо діяльності державних підприємств та їх управління в правовідносинах господарювання.

Список використаних джерел:

1. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
2. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
3. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств : Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 р. № 24-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50.
5. Про Типовий статут казенного підприємства : постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.1998 р. № 914 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 24. – Ст. 891.
6. Про порядок використання прибутку державних підприємств, установ і організацій : постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 р. № 48-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 27. – Ст. 290.
7. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
8. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII // Офіційний вісник України. – 2016. – № 15. – Ст. 582.
9. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 23. – Ст. 158.
10. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 60.
11. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 22. – Ст. 86.
12. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 11.01.2000 р. № 1370-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 9. – Ст. 68.
13. Про нафту і газ : Закон України від 12.07.2001 р. № 2665-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.
14. Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2008–2012 роки : Закон України від 30.09.2008 р. № 608-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 12. – Ст. 148.
15. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.